

Joan Fuster, 1922-1992

Fuster, filòsof?

JAUME PÒRTULAS

Al meu entendre, el llibre de Júlia Blasco¹ que va guanyar el Premi Octubre d'Assaig del 2001 és quelcom sense cap dubte valuós i meritori, però que comporta una certa decepció: una mena de «fiasco necessari». La seva necessitat no és difícil de justificar, i el mateix llibre ho fa amb claredat: convenia rescatar Joan Fuster de la imatge –no injusta, però sí reductiva– de simple ideòleg del nacionalisme. Com ell mateix i molts altres havien constatat més d'un cop, en el gruix de la seva producció escrita la temàtica nacionalista no hi ocupa més enllà del deu per cent; diguem ara el quinze per cent, en honor de la seva febrosa activitat dels anys penúltims. Però la seva curiositat era quasi universal. El fet que la filosofia –precisem: certa mena de filosofia– li interessava molt no constituirà, per si mateix, una gran descoberta: qualsevol lector atent del *Diari* (que és, probablement, la seva obra més important) ho sap perfectament. Però el *Diari* no conté –com és, per desgràcia, del tot habitual en els llibres manufacturats a la Península– cap índex temàtic ni onomàstic (el volum que comentem tampoc no en té...), i certes evidències convé reblar-les de tant en tant.

En canvi, l'aspecte decebedor d'aquestes *Converses* rau en quelcom en principi més complicat: la renúncia (no sé, naturalment, si deliberada o forçada per les circumstàncies, o bé com a pura conseqüència d'una brusca interrupció) de plantejar-se en termes clars les relacions entre assaig i filosofia. Hom ha dit tantes vegades, i tan mecànicament, que «Joan Fuster és el nostre primer assagista», que potser ja no sabem molt bé què volem donar entenent amb això. O ens conformem amb la modèstia (escandalosament falsa, en aquest cas, o més ben dit, escandalosament sardònica)

1. J. BLASCO ESTELLÉS, *Joan Fuster: Converses filosòfiques* (Pròleg de J.L. Blasco), València: Edicions 3i4, 2002, 333 pàgines. [El text present fou enviat espontàniament al meu amic Josep Murgades tot just després de llegir el llibre ressenyat –abans de l'aparició, doncs, entre altres coses, dels números monogràfics de *L'Espill* i d'*Afers* consagrats als deu anys de la mort de l'assagista de Sueca, números on es discuteixen amb ben altra calma i profunditat molts dels temes insinuats aquí (a *L'Espill* hi ha, a més, una òptima ressenya, a càrrec de V. Raga, del llibre de J. Blasco; i més avall al·ludeixo en nota al treball biogràfic de Francesc Pérez Moragón, a *Afers*). Arribat el moment de la publicació, en Pep em va oferir l'oportunitat de refer i canviar tot allò que em plagués; jo la vaig refusar, perquè potser hauria modificat massa coses, i em vaig limitar a retocar un parell de frases que em van semblar reiteratives, ingènues o innecessàries].

d'una anotació seva famosa:² «Jo, com a escriptor, hauria volgut ser un gran novel·lista, un dramaturg genial, un poeta líric de primera categoria; un filòsof d'acadèmia, si més no. Però hi he renunciat [...]. El que acostumo a escriure, perquè no en sé més, són papers com aquest, una mena de tebeos per a intel·lectuals...».

Ara bé, el fet que Fuster renunciés a plantejar-se de manera sistemàtica les relacions de l'assaig amb la filosofia (de fet, ni tan sols va ésser gaire prolífic en definicions a propòsit de l'assaig, tot i que resulta evident que hi havia reflexionat força)³ no ens n'hauria d'eximir a nosaltres de cap manera, sobretot si no volem entendre la seva obra d'una manera del tot superficial. Sembla indiscutible que un assagista sol interessar-se profundament per la filosofia, sense cap necessitat, tanmateix, d'ésser un filòsof professional. Llegeix filosofia, de tant en tant o assíduament; la comenta i s'hi interessa; moltes vegades, la filosofia (sigui quina sigui) haurà d'exasperar-lo pel seu sentit sistemàtic, organitzat, d'escola.⁴ De fet, l'exasperació de Fuster és ben perceptible al llarg de moltíssimes d'aquestes pàgines cada vegada que els seus interlocutors li reclamen una coherència a la qual el joc que ell es duia no tenia perquè aspirar, o assenyalen amb dit acusador (amicalment acusador, aquesta és una altra història, no cal ni dir-ho) contradiccions que sens dubte no se sentia cridat a resoldre, a propòsit, per exemple, de l'*écart* (potser més aparent que real) entre l'humanisme tradicional i el progrés tecnològic.

Allò que l'assagista, Fuster en aquest cas, demana a la filosofia no sembla ésser res més que un quadre general (una visió del món, una *Weltanschauung*, diguem-ho d'una manera tan pedant com vulguem) que ell no sol posar en qüestió (no és pas la seva feina) i dintre del qual es mou amb una certa llibertat. Suposo que no aniré gaire lluny d'osques, ni ningú em desmentirà, si afirmo que Fuster professava (i ara sí que faig servir termes deliberadament genèrics) un cert hedonisme materialista i antime tafísic. Però, des d'uns postulats tan vastos (i alhora tan concrets), probablement no tenia per què demanar-se si entre «l'home, mesura de totes les coses» i les amenaces de la tecnologia acabaria per dibuixar-se una aspra contradicció. El progrés tecnològic (que solia exemplificar, significativament, amb coses com les aspirines i els electrodomèstics) contribuïa, sens dubte, al benestar de l'home – o a disminuir-ne el malestar, més aviat. Quan definia, amb una frase que l'encantava, la lògica formal (i, en particular, Bertrand Russell) «com un desinfectant», s'interessava molt menys, de

2. Anotació al *Diari* amb data de 5 de febrer del 1954 (OC II, p. 116).

3. Imagino, així, a primer cop d'ull, que els textos més explícits (per bé que encara molt poc explotats pels comentaristes) de Fuster en aquest sentit són els Pròlegs als diversos volums de l'OC, on va fer per a ell mateix allò que havia fet per a tants d'altres: aclarir el sentit d'un text determinat. El seu entossudiment a autoprologar-se i no deixar que ningú ho fes per ell em sembla ben significatiu: cf. la p. 146 del volum que estem comentant. És clar que, ben mirat, podent tenir un pròleg de Joan Fuster, per què s'havia de conformar amb menys?

4. Per evitar-me el risc d'un subjectivisme arbitrari, manllevo bona part d'aquestes remarques a una autoritat reconeguda: Theodor W. Adorno, «L'essai comme forme», dins *Notes sur la littérature*, París, 1984 (l'original alemany és de Frankfurt, 1954). No puc deixar de somriure una mica imaginant la ganyota que provocaria en Fuster (suposo) una invocació tan il·lustre.

segur, per les condicions epistèmiques que validen el coneixement científicomatemàtic que per les possibilitats dels homes corrents d'assolir uns nivells modestos, enraonats, de vida tranquil·la i feliç. I no es tracta pas d'altra cosa quan es fica amb l'escolàstica o l'existencialisme i els anomena (Sartre, concretament) «escrúpols monstruosos». ⁵ Personalment, em recorda, per deformació professional, el títol (no pas el contingut) d'un opuscle de Plutarc, el *maître à penser* del seu estimat Montaigne: «Non posse suaviter vivi secundum Epicurum», que en bon català voldria dir: «Seguint les doctrines d'Epicur, no es pot viure de gust». ⁶ Per les seves circumstàncies personals, tan alienes a la vida acadèmica, per temperament insubornable, fins i tot per *pose* (que això també és ben respectable), pel que fos, Fuster *no podia pas* ésser un filòsof convencional, i s'accontentava amb ser un diletant ple de talent i d'enginy: i per què no?

* * *

El gènere que Fuster practicava més de gust es caracteritza, com tots, per una sèrie d'elements més o menys regulars: no pas per tots alhora i sense excepcions, car les taxonomies literàries són molt i molt flexibles, però sí en nombre suficient com per a constituir una mena d'«imatge de marca». ⁷ No em sembla gens ociós donar un cop d'ull a fins a quin punt l'assagista de Sueca els mantenia.

Primer, l'assaig no és mai inicial, germinal: s'ha de fer *a partir* d'una biblioteca. Hom llegeix (si pot ser, hom tendeix a llegir molt: i sovint, com Fuster, d'una manera tremendament caòtica i desendregada) i hom reaprofitja allò que ha llegit, reorganitzant-ho de manera personal, en una mena de bricolatge intel·lectual, per al qual cadascú ha de tenir normes, mètodes, procediments, obsessions, manies. És per això, evidentment, que la cultura universitària francesa va esmerçar tant de temps i d'esforços per reconstruir la biblioteca de Michel de Montaigne (que, amb el seu miler de volums, constituïa una de les millors biblioteques particulars del segle XVI); i és per això –dit sigui de passada– que resulten molt importants els avatars pòstums de la biblioteca de Joan Fuster (cosa de la qual, evidentment, l'interessat n'era prou conscient; els «aficionats», però, quan podrem disposar-ne d'un catàleg ben fet?). Després, que els materials per aquesta obra de bricolatge siguin «de primeríssima qualitat» té poca importància. Qualsevol lector de Fuster no gaire distret sap que emprava molt de temps per discutir, i refutar, obres i individus que, personalment, segur que considerava imbècils rematats. A banda de l'abundós material que aques-

5. En la famosa «Elegia» a Rabelais. Anotació al *Diari* amb data de 10 d'abril de 1953 (OC II, p. 69).

6. Suposo que a Fuster –i a molta gent més– els escandalitzaria aquesta rotunda proclamació d'incompatibilitat entre l'epicureisme i «viure bé». El problema té relació no sols amb l'indiscutible reaccionarisme (diguem-ho així, per entendre'ns) neoplatonitzant de Plutarc, sinó sobretot amb el fet que l'epicureisme, parlant històricament, fou una doctrina completament distinta del que la gent tendeix a imaginar.

7. Ara retorno a les consideracions de Th.W. ADORNO, «L'essai comme forme», n. 4.

tes *Converses* forneixen, hi ha el cas, paradigmàtic, d'Unamuno «y los demás»... I consti que, en aquest cas concret, Fuster sabia –i ho havia dit ben clar– que Unamuno era un producte excepcionalment, quasi miraculosament bo, dins la colla de retrògads que ell combatia.

* * *

Tots sabem més o menys, també, que una de les diferències més subtils, en literatura –prou ben estudiada, per altra banda– és la que separa l'assaig de l'autobiografia. Un i altre gènere tenen el mateix objecte: el **Jo**, el Jo del propi autor; però tractat de maneres ben distintes. L'autobiografia malda per despullar-lo, per revelar-lo, per «confessar-lo» (amb sinceritat o de manera fictícia, això és, des del punt de vista literari, del tot irrellevant); l'assaig, en canvi, per construir-lo, la qual cosa equival, en la majoria de casos, a emascarar-lo.

També sabem tots fins a quin punt Joan Fuster, un home prou sociable, segons sembla, va construir (amb la valuosa col·laboració d'altres persones, començant per Josep Pla i, acabant, de moment, per l'autora d'aquest llibre; però es tracta, en tot cas, d'un constructe literari molt brillant) un retrat robot d'ell mateix: l'homenot del carrer de sant Josep de Sueca, agropecuari il·lustrat, advocat sense feina, jornal·ler de la ploma per als diaris de València, Barcelona i Madrid, Montaigne de l'arrossar, mentor nocturn d'aprenents d'intel·lectual i de polític, etcètera; però, naturalment, la seva intimitat la guardava per a ell mateix i, a tot estirar, per a poquíssima gent més.

Si a propòsit de la infantesa encara va ésser moderadament explícit (sempre, però, de manera molt relativa, i en funció d'observacions de tipus general: les diferències de costums entre el medi rural i l'urbà, entre els anys trenta i els anys seixanta, etcètera), sobre l'adolescència i primera joventut, aquests períodes «autobiogràfics» per excel·lència, va guardar, si no estic mal fixat, un mutisme absolut. Una de les coses que, tanmateix, no va tenir cap inconvenient a revelar, doncs, és que, des del punt de vista familiar, procedia ideològicament de la soca carlina, per bé que una mica atípi·ca. Cal pensar, per tant, en una infantesa i una adolescència poblades de fantasmes capellanescos:⁸ després se'n va «revenir», si es pot dir així, fent un ús molt generós del que va anomenar, amb una expressió absolutament meravellosa, la «terminologia de sobrepellis». Però aquestes experiències solen deixar seqüel·les, sobretot, suposo, en un medi rural i sota el franquisme: desempellegar-se'n no devia ésser gens fàcil. En aquestes *Converses*, Fuster confon sovint –i deliberadament, com els seus interlocutors no deixen de retreure-li– filosofia i metafísica; i tampoc no s'està d'apuntar que la religió deu ésser una forma de metafísica particularment metí·fica i capciosa. En

8. [NOTA SUPLEMENTÀRIA: Aquestes ratlles tindrien tota una altra contundència –o potser les hauria suprimides directament, no ho sé– si en redactar-les hagués pogut conèixer l'article de F. PÉREZ MORAGÓN, «Alguns moments de la vida de Joan Fuster», *Afers*, núm. 42/43, 2002, p. 275-317, i concretament, p. 289-93.].

aquest context, Bertrand Russell, el tan estimat Montaigne, etcètera, havien d'ésser, forçosament, un antídoto.⁹ Per desgràcia, i per les raons que siguin, l'autora del llibre ha triat de no aprofundir gaire en aquest filó, tan prometedor.

També cal dir, amb tota lleialtat, que Fuster, sens dubte involuntàriament, no li facilita la tasca. Encara que, com és lògic, es permet alguns sarcasmes antieclesiàstics, quan hom discuteix seriosament la qüestió del «dèficit de filosofia» per aquests topants (a València, a Catalunya, en llengua catalana; a tota la Península, de fet), hom gira, curiosament, al voltant del nus de la qüestió sense atacar-lo mai de front: la misèria de les càtedres, el problema de la llengua, els frares que redactaven patracols abstrusos en llurs claustres són temes importants, sí, però de biaix; el fet de veres transcendental (almenys a mi m'ho sembla) és que tot el sistema educatiu de l'Antic Règim es va estructurar en funció de la Contrareforma, i que, de la mateixa manera que hom pagava –per principi, no pas conjunturalment o per avarícia– sous de misèria al professorat, exclouïa programàticament la filosofia –almenys la filosofia no escolàstica–, de la mateixa manera que exclouïa (contra Luter i els seus) l'estudi de les filologies hebrea i grega.¹⁰

* * *

Heus aquí, doncs, alguns dels motius pels quals deia, al començament, que aquestes *Converses* m'havien deixat un cert regust de fiasco. De tota manera, no seria just queixar-se d'allò que ens regategen sense agrair sincerament el molt que, tanmateix, ens donen; i que, en la mesura que ha de contribuir a reenfocar l'estudi d'un dels pocs escriptors realment decisius per a tots plegats, és de gran importància. En aquest sentit, són molt benvingudes.

9. Puc apel·lar a una experiència perfectament contrastada, encara que força posterior: entre els llibres que, a les aca-balles dels anys seixanta, els estudiants de la Universitat de Barcelona –i no cal precisar que el context *ja era* força distint– ens passàvem més o menys clandestinament, Voltaire, Diderot i Bertrand Russell (autor, no s'ha d'oblidar, d'un *Porque no soy cristiano* que ens tenia fascinats pel títol, encara que fos, probablement, una de les obres més fluïxes del seu autor) hi tenien més presència –qui ho havia de dir!– que els clàssics del marxisme, posem per cas, almenys entre força de nosaltres.

10. Cal recordar que Kant, Hegel, Nietzsche, són, entre altres coses, productes il·lustres de la teologia, fins i tot dels seminaris, luterans –o les complexes relacions de l'empirisme angloescocès amb l'Església d'Anglaterra? (Vull aclarir, tanmateix, que no essent jo filòsof d'ofici, si el tema m'ha capficat, des de fa anys, és només a propòsit de la filologia clàssica, que ha patit unes constriccions paral·leles). Tampoc no serà desplaçat de recordar aquí que el tractament canònic (fins on jo sàpiga) a propòsit de la vella Universitat és obra de valencians; em refereixo, naturalment, a M. & J.L. PESET, *La Universidad Española (Siglos XVIII y XIX)*, Madrid: Taurus, 1974. (Una gran quantitat de notícies anteriors –en general, esbalaïdores– es poden trobar a L. GIL FERNÁNDEZ, *Panorama social del Humanismo español (1500-1800)*, Madrid: Tecnos, 1997²; aquí cal entendre *Humanismo* en el sentit restringit d'«humanitats clàssiques». Es tracta d'un llibre òptim, encara que, això sí, espanyolista fins a més no poder).